

Документи за антикомунистическата съпротива в Държавен архив – В. Търново (1948 г. – средата на 50-те години на ХХ в.)

Лора Дончева Григорова

Към днешна дата никой не оспорва съществуването на прояви на съпротива срещу комунистическия режим в българското общество. Обективното и цялостно разкриване на това явление в най-новата история на България поставя много въпроси, отнасящи се до периодизацията, формите на съпротива, както и мотивите, определящи противопоставянето на част от обществото по един или друг начин на наложения държавно-политически режим. В публичното пространство вече са налице и първите документални сборници и изследвания, които поставят своеобразен акцент върху появата и развитието на нелегалната и въоръжена антикомунистическата съпротива от установяването на Отечествения фронт (ОФ) на власт на 9 септември 1944 г. до средата на 50-те години на ХХ в.¹

Научното съобщение е опит за издирване и анализиране на архивни документи за антикомунистическата съпротива в Търновски окръг от 1948 г. до средата на 50-те години на ХХ в. Изборът на долната хронологическа граница на така формулираната тема може да бъде аргументиран с настъпилите промени във вътрешнополитическия живот и международното положение на страната през 1947–1948 г. Политическият процес в България през този период е белязан от решителните мерки, които предприема Комунистическата партия за ликвидиране на легалната опозиция (процесът срещу Н. Петков и забраната на опозиционния Земеделски съюз, процесът срещу ръководството на БРСДП/о/), свързан е с преустройството на ОФ,

¹ Горяните. Сборник документи. Т. 1, (1944 – 1949). С., 2001; В. Ангелов. Строго секретно! Документи за дейността на Държавна сигурност (1944 – 1989). С., 2007; Д. Шарланов. Горяните – кои са те? С., 1999; същият автор. История на комунизма в България, т. 2, Съпротивата. Възникване, форми, обхват. С., 2009; Българската опозиция и организираната съпротива в България 1944 – 1954 г. Сливен, 2000; М. Иванов. Горянското движение в Кюстендилско и Горноджумайско. По съдебни документи от Архива на МВР. – Минало, 1995, кн. 1; Й. Янчева. Тайната антиболшевишка организация в Кюстендилска околия 1949 г. – Военноисторически сборник, 1993, кн. 5 и др.

предопределило залеза на самостоятелното съществуване на отечественофронтовските партии и окончателното налагане на монопола на Комунистическата партия в държавата и обществото. Развитието на политическия живот протича под знака на решенията на Полското съвещание на деветте комунистически и работнически партии в Европа от септември 1947 г., където се поставя задачата за ускоряване на процесите в източноевропейските страни в посока към изграждане на социалистическо общество по съветски образец. Целта на настоящото научно съобщение е да се потърси отговор на въпроса съществува ли съпротива срещу комунистическия режим на територията на Търновски окръг през посочения период, какви форми приема и как се вписва в общата картина на политическия живот. Проучването е направено на основата на документи от фондовете на Окръжен съд – В. Търново, Окръжна прокуратура – В. Търново, Окръжния комитет на Българска комунистическа партия (БКП) и Комисията за гражданска и политическа реабилитация, действала съобразно Закона за гражданска и политическа реабилитация на репресирани лица от комунистическия режим от 1991 г., намиращи се в Държавен архив – В. Търново.

Обстоятелството, че в публикуваните документи за дейността на Държавна сигурност (ДС)² се откриват единични сведения за съпротива срещу наложения държавно-политически режим на територията на Търновски окръг провокира въпроса дали проявите на съпротива в този регион са единични случаи или масово явление. Така в доклад за дейността на вражеските елементи в страната през първата половина на 1951 г. е отбелязано, че нелегалният николапетковистки център в София „Български земеделски народен централен комитет – Дунав”, който поддържал връзки с нелегално окръжно николапетковистко ръководство в Русе е имал организатори, които е трябвало да създават нелегални групи, освен в Русенска, Тутраканска, Кубратска, Беленска, Поповска и в Свищовска околия³. Споменава се за засечена нелегална офицерска организация⁴, както и

² Ангелов, В. Строго секретно! Документи за дейността на Държавна сигурност (1944 – 1989). С., 2007.

³ Пак там, с. 191.

⁴ Пак там, с. 193.

за разкрити нелегални николапетковистки организации в Търновски окръг⁵. В сборника откриваме сведение за разпространяван през декември 1952 г. „Предизборен бюлетин” с вражеско съдържание от околийското ръководство на Българския земеделски народен съюз (БЗНС) в гр. Търново⁶. В доклад за работата на поделенията на ДС през 1954 г. се посочва тенденцията на намаляване на вражеския контингент в Търновски и Коларовградски окръзи с около 3-4 пъти, сравнено с 1953 г. Има информация, че установените в окръга 92 души, контингент по линията бивши офицери, се наблюдават и разработват само от един агент. Изнесени са и данни за арестувани през годината общо 55 лица, от които 8 осъдени, 4 чакат за съда, 14 са вербовани и 29 са филтрирани⁷. В публикуваните до този момент документи, касаещи дейността на ДС, данните за съществуващите на територията на Търновски окръг форми на съпротива са оскъдни.

Какви са фактите, отразени в документите от архивните фондове на Търновския окръжен съд и Окръжна прокуратура? Запазените в тях архивни материали са сравнително добра основа за разкриване политическото положение на територията на Търновски окръг от гледна точка осъществената наказателна дейност на съдебните органи по отношение различни прояви на противопоставяне в обществото на политическата и стопанска дейност на комунистическия режим. Информацията, която съдържат отразява не само в количествено отношение случаите на антикомунистическа съпротива под една или друга форма, но и нейната променяща се интензивност през годините. Определена конкретна информация за различните етапи на наказателния процес се съдържа в запазените прокурорски и съдебни дела (това са обвинителни актове, протоколи на разпит от следствени органи и в хода на съдебния процес, присъди, адвокатски защиты). Документите от фонда на Търновския окръжен съд дават представа за достигналите до съдебна фаза случаи на съпротива, попадащи под ударите на Наказателния закон (НЗ). В доклад за работата на Търновския окръжен съд за 1951 г. е отбелязано, че в сравнение с 1949 г. престъпленията против републиката

⁵ Пак там, с. 201.

⁶ Пак там, 220 – 221.

⁷ Пак там, 258 – 265.

(„измяна, предателство, шпионство, вредителство и саботаж“) са се увеличили, което се обяснява с възприетата от БКП теза, че „колкото повече отиваме към построяване на социализма и ликвидиране на експлоататорските класи, толкова повече съпротивата на последните се засилва, класовата борба се разгаря”⁸. Според приложената таблица на наказателните първоинстанционни дела по характер на престъпленията, са разгледани: за измяна – 12 дела с 21 подсъдими; за предателство и шпионаж – 2 дела с 4 подсъдими; за вредителство и саботаж – 10 дела с 16 подсъдими; за престъпления против народното стопанство – 13 дела с 21 подсъдими; за преминаване границата без разрешение – 3 дела с 6 подсъдими; по закона за снабдяване и цени – 81 дела с 98 подсъдими⁹. Информацията в докладите, отразяващи работата на съда през 1952 г. сочи, че през първото тримесечие 6 от наказателните дела от общ характер са по обвинение за престъпления против Републиката¹⁰, а през второто тримесечие 4 дела са по чл. 70 от НЗ¹¹. За третото тримесечие се посочва, че най-много, 7 на брой, са първоинстанционните дела за престъпления против Народната Република, по които са разгледани „тежки случаи с много подсъдими и широко развита реставраторска дейност”¹². За четвъртото тримесечие са отчетени 2 постъпили дела за престъпления против Народната Република. Направена е констатацията, че „съдът е издавал строги и справедливи присъди по делата за престъпленията против Народната Република, които присъди оказват своето възпитателно въздействие, както с бързото и своевременно разглеждане на делата, така и с наложените наказания”. Подчертава се, че по тези дела водените от ДС следствия „са пълни откъм доказателствен материал, изобличаващ подсъдимите в тяхната противонародна дейност”, вследствие на което почти всички правят пред съда пълни самопризнания¹³. Според доклада за дейността на Окръжната и околийските прокуратури в Търновски окръг през 1953 г. от внесените в съда с обвинителни актове наказателни

⁸ ДА – В. Търново, ф. 918, оп. 5, а.е. 4, л. 48а.

⁹ Пак там, л. 50.

¹⁰ Пак там, л. 31.

¹¹ Пак там, л. 37.

¹² Пак там, л. 39.

¹³ Пак там, л. 44.

преписки 10 са за престъпления против Народната Република, а 8 – за престъпления против обществената собственост¹⁴.

В отчетните доклади на Окръжния съд и Окръжната прокуратура е отразена и тенденцията на нарастване на делата за престъпления срещу обществената собственост. Така през първото тримесечие на 1952 г., поради увеличаване на делата по чл. 118 (неизпълнени задължителни държавни доставки на зърнени храни, мляко и др.) в Севлие夫ска околия, съдът разглежда тези дела в гр. Севлиево, като провежда и съвещания с председателите на изпълкомите на селсъветите от с. Сенник, Душево, Столът и Млечево. Посочва се, че при по-голямата част от делата, обвиняеми са бедни и средни селяни, тъй като богатите първи отчитали възложените им наряди и не ставало нужда те да бъдат отдавани под съд. Подчертава се, че сред бедните и средни селяни трябва да се действа чрез метода на убеждението и само в изключителни случаи „при явно зложелателство” да бъдат отдавани под съд¹⁵. Като най-характерни сред второинстанционните наказателни дела през третото тримесечие на 1952 г. са определени делата, образувани във връзка с неизпълнение на задължителните зърнодоставки и свързаните с унищожаване или повреждане на държавно имущество, чрез внасянето в държавните складове на зърно, заразено с гъгрица (по чл. 108 от НЗ)¹⁶. За 1953 г. прокуратурата регистрира „чувствително увеличение” на делата за неотчитане в срок на задължителните държавни доставки (чл. 118 от НЗ)¹⁷. Тази тенденция се запазва и през следващите години, като през 1955 г. 71% от внесените в Окръжния съд дела са за престъпления против обществената собственост. Най-голям брой от тях са тези за неиздължени в срок задължителни държавни доставки¹⁸.

Сведения за политическото положение на територията на Търновски окръг, включително и информации за прояви против властта се откриват и в архивния фонд на Окръжния комитет на БКП. За съжаление, една част от документите, най-вече тези, които отразяват дейността на органите на МВР,

¹⁴ Пак там, ф. 1106, оп. 1, а.е. 2, л. 16.

¹⁵ Пак там, ф. 918, оп. 5, а.е. 4, л. 31.

¹⁶ Пак там, л. 39.

¹⁷ Пак там, ф. 1106, оп. 1, а.е. 2, л. 6.

¹⁸ Пак там, а.е. 3, л. 3.

съда и прокуратурата, са унищожени, а друга са предадени на МВР (така е посочено в инвентарните описи). Проучените архивни документи съдържат разнообразна информация. В тях се откриват преценки за работата на съдилищата, сведения за разнообразните форми на съпротива в различните околии и населени места, както и анализи на политическото положение, антикомунистическите настроения, тактиката и целите на настроените враждебно към властта обществени среди. В доклад за работата на съдилищата в Търновски окръг през 1952 г. и задачите през 1953 г. се посочва, че през 1951 г. броят на делата за престъпления против Републиката е бил 10, като в това число не се включват делата, разглеждани от Плевенския окръжен съд. Нарасналият брой на такива дела през 1952 г. на 20 се обяснява с възприетата сталинска теза, че в периода на изграждане на социализма се изостря все повече класовата борба. Подчертава се необходимостта с „твърда ръка да се разгромяват враговете, за да може да се осигури мирното изграждане на социализма в нашата страна”. Въз основа на делата за престъпления срещу Народната Република е направена констатацията, че „нелегалните групи организират доста широка мрежа на свои членове”. Дадена е оценка на работата на съда, според която той „не е проявявал либерализъм”, като са „давани тежки присъди, включително и смъртни”. Отбелязва се, че за престъпления срещу обществената собственост също трябва да се налагат „строги, но справедливи наказания”, включително и смъртни в предвидените от закона случаи¹⁹. В анализа за работата на народните съдилища се посочва, че на тях са подсъдни дела по чл. 210 и 211 от НЗ – престъпления против властта, свързани с разгласяване обидни, клеветнически и неверни твърдения, с които се внасят смущения в обществото и недоверие към властта, както и разпространение на слухове, които са от естество да внесат смущения в стопанския живот или да предизвикат недоверие в стопанските мероприятия на властта (делата за престъпление срещу Народната Република се гледат от Окръжния съд). Като тенденция се отбелязва увеличението на делата против кооперативната собственост. Като типични в това отношение се посочват делата против бивши собственици на инвентар, които след изключването им или

¹⁹ Пак там, ф. 1 Б, оп. 1а, а.е. 18, л. 136.

напускането на ТКЗС посягат на него. Посочва се, че голям брой такива дела има в Горнооряховския и Павликенския народен съд. Подчертава се, че по тия дела съдът трябва да проявява „особена бдителност”, защото при проявен либерализъм посегателството върху инвентара на ТКЗС може да се превърне в масово явление. Друга категория дела, които са не по-малко на брой, са тези за неизпълнени държавни доставки на зърнени храни, мляко, сено, боб и др. Като правилен подход, с който се ограничават тези нарушения и се осигурява по-бързо отчитане на държавните доставки, се оценява гледането на такива дела в населените места, откъдето са подсъдимите. Отчита се, че във всички народни съдилища са провеждани процеси против стопани, които са внасяли заразно с гърица жито в държавните складове. Отново се подчертава, че бързината и гледането на тези дела по места са дали добри резултати (такъв е случаят в Самоводене през 1952 г., при който процесът е проведен пред складовете на зърнени храни, приключил с издадена присъда 5 години лишаване от свобода за умишлено повреждане на държавно имущество)²⁰.

Интересна информация се съдържа в запазен „Доклад пред Окръжния комитет на БКП за вражески действия на врага в Търновски окръг и поведението му по прибирането на реколтата и държавните доставки” от 1951 г. (подписан от окръжен началник на МВР Г. Аргиров). Изнесените данни всъщност характеризират формите на съпротива срещу установения държавно-политически режим. Активизирането на вражеската дейност се свързва от една страна с успехите, които страната постига в процеса на социалистическото строителство, а от друга с допусканите грешки и срещаните трудности, особено при изграждането на ТКЗС в селото. Според авторите на доклада в тази обстановка вражеските елементи стигат до „организирани прояви и открити демонстрации” срещу народната власт. За пример се посочват Ново село, Вишовград и други села като се подчертава, че в „тая борба врагът използва бедни и средни селяни, а той седи в прикритие”. Изтъква се голямата роля, която играе за активизирането на вражеските настроения чуждата пропаганда на радиостанциите, особено на радиостанция „Горяни”, която „приканва към активни действия, говори за палежи, диверсии, приканва към изграждане на нелегални организации”. Сред

²⁰ Пак там, л. 138 – 140.

формите на вражеска дейност на територията на окръга се отчита дейността на чуждата агентура, за разгромването на която „от службата ни още много има да се изисква”. Нейната дейност се свързва с концентрирането на територията на окръга на много вражески елементи от южната граница, за които в доклада се твърди, че „малко са от тях ония, които да не са ползвани от чуждото разузнаване и да нямат близки зад граница”. Оръдия на чуждата агентура се търсят и в средите на градинарите, които са били в Югославия и голяма част от които са били вербувани от югославското разузнаване. Като недостатък в работата на органите на сигурността се отчита обстоятелството, че службите имат много слаб успех при разкриването им. Друга част от вражеските среди произхождат от политемигрантите, които „са разпръснати и някои работят в предприятията в Габрово и другаде”. Като пример за тяхната дейност е посочено „хвърлянето във въздуха на държавното предприятие „Гео Милев”.

Другият основен въпрос е в какви насоки се движи вражеската дейност в окръга на базата на агентурни данни. На първо място се посочва изграждане на нелегални организации на системата на тройки (по указанията на „Горяни”), в които масово влизат без оглед на политическото им минало николапетковисти, бивши legioneri, офицери, цанковисти, земсисти, полицаи, като преобладаващият елемент са николапетковистите. Изброени са целите, които си поставят: „изграждане на организации без активна дейност в даден момент на война да минат в нелегалност и бият народната власт в тила, като говорят, че сега всяка активна дейност ще бъде разкрита”; изграждане на организации, „но с активна вражеска дейност, изразена в разпространяване позиви срещу народната власт и социалистическите преобразования главно в селското стопанство”, „вражеска агитация, палежи, чупене на вършачки и др”; минаване в нелегалност – т.нар. горяни за водене на въоръжена борба срещу народната власт „за предизвикване на чужда намеса”; изграждане на бойни групи за терор, диверсия, палежи на строго конспиративен принцип; „масово явление” е търсенето на начини за минаване зад граница; „друга част от вражеските елементи не смеят да развиват вражеска дейност, хулят народната власт” – „някои от тях при покана за активна дейност ще се отзоват с готовност, а други ще останат в очакване” – това са бивши държавни

чиновници, индустриалци, духовенство, старата буржоазна интелигенция; някои се занимават с разузнаване, „с цел да регистрират известни успехи”, ако успеят да избягат в чужбина²¹.

Докладът продължава с установени от службите случаи на активни вражески прояви. Много са получените от агенти сведения за създадени организации или направени опити за създаване на такива на територията на окръга. Сред тях се откроява случаят в Ресен, където съществуващата група разпространява позиви, за които се знае, че идват от Русенски окръг, минават през няколко села без да са установени хората, които ги пренасят. Посочва се, че лице от тази група е влязло в контакт с неустановен военен от В. Търново, от когото е получил 20 пакетчета 9 м.м. патрони. Като пример за вражеска дейност се определят събраните 40 000 лв. в с. Климентово, за да се подпомогнат лица, които ще минават границата.

В доклада са отразени опити за образуване на нелегални организации в селата Обединение и Каранци. Посочва се, че има комитет в Търново от изключени студенти, една част от които към този момент са в София. Според събраните данни те имат организация – студентски съюз „Синове на свободата” и „дават указания на тия от Търново”²². По агентурни данни съществува нелегална организация в селата Темниско, Сергъовец, Долна Оряховица, Писарево и гара Горна Оряховица. Тя има програма и е изработила свой шифър. Подчертава се, че организацията има масов характер. Намесени са и железничари. Разследва се връзката им с център в София и то по линията на железопътния транспорт. Отбелязано е, че има агентурни данни за съществуването на младежки нелегални групи, между които най-активната е в Стражица. Според информацията, те се готвят за активни действия – палене на снопи, слагане желяза във вършачките и др. Посочено е, че по агентурни данни нелегална организация има в Габрово и Павликенско. Споменава се за получени сведения за подготовка на бягство през граница на 6 души бивши търговци и представители на интелигенцията от Г. Оряховица, Лясковец и Търново²³.

²¹ Пак там, л. 13 – 14.

²² Пак там, л. 15.

²³ Пак там, л. 16.

Относно социалния състав на установените организации, в доклада се отбелязва, че в тях се включват „бедни, средни и богати“. Подчертава се, че във връзка с прибирането на реколтата и отношението към ТКЗС е налице разложителна работа чрез подаване на заявления за напускане и агитация за частна жетва. Направена е констатация за противоречията по отношение прибиране на реколтата и държавните доставки. Едни смятат, че трябва да се издължат държавните доставки и да се води само организационен живот „до предстоящата война“, а други призовават към активни действия като невнасяне на държавните доставки, палежи и други форми на саботаж. Докладът избобилства от конкретни примери за разпространяване на вражески слухове, като тези, че ще бъдат иззети и останалите храни на населението, че „това не е власт, вземаха ни душите, това е хайдушка управия“; че в ръководството на БКП има големи разногласия и В. Червенков е под домашен арест, че министърът на отбраната ген. Панчевски също е задържан. Не са малко и посочените случаи на нарушаване владението на ТКЗС, чрез окосяване на ливади, жетва на ечемик в ниви, които са били частна собственост, но понастоящем са на ТКЗС и др²⁴.

Ако докладите и информацията на партийните и държавните органи дават общата картина на политическото положение и отразяват наличието и проявлението на съпротива срещу властта, конкретна, макар и непълна информация за съществуващите форми на съпротива, се съдържа във фонда на Регионалната комисия за политическа и гражданска реабилитация, създадена по силата на Закона за политическа и гражданска реабилитация на репресирани лица от 1991 г. и осъществявала дейността си през периода 1993–1996 г. Шест от подадените до комисията молби се отнасят до лица, взели участие в нелегални организации, целта на които е събарянето на установената в държавата власт чрез преврат, бунт и метеж, терористични действия (чл. 98 – изменение и допълнение на НЗ от 7 април 1948 г; чл. 70, ал. 1, 2 от НЗ – 1951г.) Приложените материали свидетелстват за съществуването на нелегална организация в Търново през 1947–1948 г.²⁵, нелегална

²⁴ Пак там, л. 17 – 21.

²⁵ Пак там, ф. 1659, оп. 1, а.е. 8, л. 177.

ученическа организация в Елена – 1949 г.²⁶, нелегална ученическа организация в Г. Оряховица – 1949 г.²⁷, нелегална организация в Търново – 1951 г.²⁸. В първите три случая подведените под наказателна отговорност младежи са на възраст от 15 до 18 години (сред участниците в нелегалната организация от 1947–1948 г. има един студент и един фабричен работник). В обвинителния акт срещу четиримата ученици от гр. Елена е посочено, че те са изработили свой устав, в който са конкретизирали целите и задачите на организацията и задълженията на нейните членове. Дейността им се изразявала в провеждане на тайни събрания, в подготовката и разпространението на два позива в навечерието на изборите за околийски и общински народни съвети през пролетта на 1949 г.

Във фонда на Търновската окръжна прокуратура има запазени прокурорски дела срещу лица, които са създали и участвали в нелегални организации. Такъв е случаят в с. Караисен през 1953 г., когато четирима младежи създават тайна организация с цел „да издава и разпространява позиви с вражеско съдържание, да подготвя младежи за преминаване нелегално границата и с помощта на външна намеса, събаряне на народнодемократичната власт в нашата страна”. Като реално осъществена дейност в обвинителния акт е посочено разпространяването на позиви²⁹. По чл. 70 от НЗ са подведени под съдебна отговорност през 1956 г. Стефан Ушавов и Петър Стефанов от В. Търново. Те са обвинени в това, че през 1955 г., след неуспешен опит да преминат нелегално държавната граница, са образували група в Търново, поставяща си за цел събарянето на установената власт в държавата. В обвинението се посочва, че при направения обиск са открити два пистолета и две гранати. В краткото време на съществуването си тази група е предприела стъпки за събиране на помощи за политически затворници. Наложена от Търновския окръжен съд присъда е пет години лишаване от свобода и осем години от права по чл. 28, която впоследствие е

²⁶ Пак там, а.е. 5, л. 25, 28 – 29.

²⁷ Пак там, а.е. 3, л. 42 – 45.

²⁸ Пак там, а.е. 4, л. 224.

²⁹ Пак там, ф. 1106, оп. 1, а.е. 50, л. 2 – 4.

намалена от Върховния съд на четири години лишаване от свобода и шест години от права по чл. 28 от НК³⁰.

Укриването на лица, преследвани от властта по политически причини е сред деянията, които са наказуеми по НЗ. За укриване на преследвани по политически причини лица, през 1950 г. Търновският окръжен съд издава осъдителна присъда на Зиновия Тодорова Цветкова (н.о.х.д. № 39 от 1950 г.)³¹, а Павликенският околийски съд наказва с лишаване от свобода всички членове на семейството на Николай Петров Джамджиев от с. Бяла черква, Павликенско (присъда № 1А2/ 26. V. 1950 г.)³².

За разпространение на позиви с легионерски знак през пролетта на 1949 г. са осъдени четирима души от Търново³³. За разгласяване на обстоятелства, които са от естество да увредят добрите отношения с друга държава (чл. 90 от НЗ) и разпространяване на клеветнически или неверни твърдения, които могат да създадат недоверие към стопанските мероприятия на властта (чл. 211 от НЗ) е осъден през 1955 г. Стефан Тодоров Божинов, адвокат от Свищов³⁴.

Сведения за наказателно преследване за разпространяване на позиви, чието съдържание е насочено против властта се намират в няколко запазени прокурорски дела във фонда на Окръжна прокуратура. Първото от тях е от 1950 г. срещу осем младежи от с. Стефан Стамболово, на възраст между 17 и 22 години. Дейността на групата се изразява в разпространението през юли 1949 г. на около 400 позива и в навечерието на 9 септември същата година на още 150 позива, съдържанието на които според обвинителния акт било насочено: „а/ против изпълнението на нарядите за зърнени храни, вълна, мляко и подканяне селяните да не изпълняват тези наряди; б/ против образуването на ТКЗС; в/ подканяне към насилствено сваляне на законно установената в Републиката власт и г/ подканяне към възстановяване на БЗНС–НП и неговите поделения”. В обвинителния акт са изложени текстовете на позивите: „Комунистите лъжат, грабят. Комунистите вземат вашия труд”; „Всички против ТКЗС. ТКЗС е враг на селяните и целия народ”; „Селяни,

³⁰ Пак там, а.е. 54, л. 19 – 20.

³¹ Пак там, ф. 1659, оп. 1, а.е. 4, л. 100.

³² Пак там, а.е. 3, л. 164 – 165, 169.

³³ Пак там, а.е. 2, л. 112, 115.

³⁴ Пак там, а.е. 3, л. 112 – 113.

пазете духа, зората на свободата скоро ще изгрее”; „Селяни, сплотете се против червената опасност, която грози нашето бъдеще” и др. Един от най-активните участници в групата – Атанас Пендашев, продължава дейността и през май 1950 г., когато пръска нови позиви на площада пред селсъвета. Повдигнатите обвинения са по чл. 99, ал. 1 (за разпространяване на клеветнически неверни твърдения, които са от естество да създадат недоверие във властта), чл. 102, ал. 2 (разпространение на неверни слухове, които са от естество да внесат смущение в стопанския живот) и чл. 103а, който определя наказателна отговорност за лица, които са знаели, че се извършва престъпно деяние и не са уведомили властта³⁵.

През 1954 г. Йосиф Христов Калчев от с. Бяла черква, Павликенско, е подведен под наказателна отговорност по обвинението, че през периода 1950–1953 г. „чрез анонимни писма до стопанските и политически ръководители на същото село е извършил действия, дал преценка и разгласил обстоятелства, които са от естество да увредят добрите отношения със Съветския съюз и уронят неговия престиж – чл. 90 от НЗ” и в същото време „прикрито е проповядвал антидемократична, фашистка идеология и империалистическа агресия и разпространявал антидемократична литература – чл. 91 от НЗ”³⁶. Окръжната прокуратура определя като недостатъчно наказание за извършеното престъпление издадената от Търновския окръжен съд присъда 3 години лишаване от свобода, поради което изготвя протест до Върховния съд на НРБ³⁷.

През 1955 г. по чл. 88, 90 и 91 от НЗ е повдигнато обвинение срещу Николай Тодоров Иванчалиев от с. Драганово, Горнооряховско. В обвинителния акт е посочено, че за времето от 1950 до 1954 г. той е разгласявал „обидни, клеветнически и неверни твърдения, които са от естество да уронят достойнството на народната власт”. По същото време е давал „преценка и разгласявал обстоятелства, които са от естество да увредят добрите ни отношения със Съветския съюз и уронят престижа на последния”

³⁵ Пак там, ф. 1106, оп. 1, а.е. 35, л. 2 – 5.

³⁶ Пак там, а.е. 45, л.5.

³⁷ Пак там, л.1.

и е „проповядвал антидемократична идеология и империалистическа агресия”³⁸.

Пример за съпротива е и груповият протест срещу организиране на ТКЗС в с. Писарево през 1956 г. Участникът в събитията Иван Христов Стоянов описва ситуацията по следния начин: „Доиде трактор да оре нивите и ние с пръчки, колове се съпротивлявахме. Бихме камбаната на селото и цялото село се събра”. Горнооряховският народен съд издава пет осъдителни присъди³⁹.

Като форма на своеобразна съпротива може да се определи неиздължаването на задължителните държавни доставки, въпреки че причините могат да бъдат от различно естество – съзнателно укриване на зърнени храни, невъзможност да се предадат на държавата определените наряди поради лоша реколта, големия размер на наложените наряди, непосилен за селските производители. Във фонда на Комисията за гражданска и политическа реабилитация има сведения за седем такива случая. Един от потърпевшите, Христо Иванов Ценков от с. Козловец, е осъждан два пъти за неиздължени държавни доставки и изтърпява наказания през септември 1951 – юни 1952 г. и през март – септември 1953 г.⁴⁰

Във фонда на Комисията за гражданска и политическа реабилитация има сведения за пет случая, свързани с предаване на заразено с гъгрица зърно при отчитане на наложените от държавата наряди. Обвиненията са по чл. 108 от НЗ (глава трета „Престъпления против обществената собственост”), но в документите се посочва, че става дума за умишлено, съзнателно заразяване или опит за заразяване на събраните зърнени храни, което влече след себе си не само наказание във вида на лишаване от свобода, но и конфискации на имущество на осъдените. По обвинение в опит да зарази около 25 тона държавно жито чрез предаване под формата на задължителни държавни доставки на заразено с гъгрица жито, Кирил Драганов Пайзанов от с. Самоводене е осъден на 5 години лишаване от свобода, лишаване от права по чл. 28 от НЗ за срок от 8 години и конфискуване на имущество (2 лозя – 6 дка

³⁸ Пак там, а.е. 48, л. 2.

³⁹ Пак там, ф. 1659, оп. 1, а.е. 7, л. 118 – 119.

⁴⁰ Пак там, а.е. 4, л. 68 – 71.

и 6 ниви в общ размер 37 дка)⁴¹. Тежка присъда е наложена на Тодор Величков Шилев от с. Ресен за това, че на 16 юли 1951 г. умишлено е повредил 40 000 кг жито, собственост на държавата, като го е заразил с гърица. Подсъдимият е определен като враг, на когото следва да се определи наказание при „отегчаващи вината му обстоятелства”. Търновският окръжен съд присъжда наказание от шест години лишаване от свобода по чл. 108, ал. 1 от НЗ, лишаване от права по чл. 28 от НЗ и конфискуване на нива от 5,3 дка. Върховният съд намалява присъдата на 3 години лишаване от свобода и лишаване от права по чл. 28 за пет години поради факта, че „повредата не настъпила поради обеззаразяване на житото”⁴².

Единадесет от отправените до Комисията за гражданска и политическа реабилитация молби се отнасят до опити за бягство през граница, подготовка за бягство или укриване и подпомагане на лица, имащи за цел нелегално напускане на страната. Издадените присъди са на основание чл. 155а (изменение и допълнение на НЗ от 7 април 1948 г) и чл. 275 от НЗ (1951 г.). Димитър Славов Атанасов от с. Виноград получава присъда от 3 години затвор от Софийския окръжен съд по чл. 275, ал. 2 и чл. 314, ал.1 от НЗ. В своите обяснения пред комисията той споделя, че е извършил това престъпление като „акт за спасяване”, тъй като бил изключен от гимназията в Г. Оряховица и завършил средното си образование във В. Търново, а по-късно го изключили от Медицинска академия⁴³. Илия Милчев Карабоюков от Свищов е осъден по чл. 155а от НЗ на 10 години затвор. В подадената до комисията молба, неговата дъщеря свидетелства, че баща ѝ принадлежал към опозиционния Земеделски съюз, много пъти арестуван, а накрая обвинен в това (според нея в резултат на инсценировка), че е подготвял група за бягство през граница⁴⁴. През 1952 г. Търновският окръжен съд определя за Христо Стоянов Сапунджиев от с. Дединци, Еленско, наказание на основание чл. 275 от НЗ, възлизащо на 5 години лишаване от свобода, лишаване от права по чл. 28 за 8 години и заплащане глоба на държавата в размер на 300 000 лв., тъй

⁴¹ Пак там, а.е. 2, л. 97.

⁴² Пак там, ф. 918, оп. 4, а.е. 13, л. 20 – 21, 25 – 26.

⁴³ Пак там, ф. 1659, оп. 1, а.е. 5, л. 84 – 87.

⁴⁴ Пак там, л. 208 – 210.

като е „улеснявал и укривал” двама души, които са се приготвявали да напуснат страната без нужното разрешение на органите на властта⁴⁵.

Изложените дотук факти дават възможност да се направят определени изводи и констатации. Опитът да се събират и изследват архивни материали по голямата тема за антикомунистическата съпротива в отделен регион категорично показва, че документи за съпротивата и упражнените репресии срещу лицата, противопоставили се по определен начин на режима, могат да бъдат открити не само в централните архиви, но и в местните държавни архиви. Необходимо е да се посочи, че сведенията за съпротивата срещу открито наложения след 1947 г. комунистически режим трябва да бъдат търсени не само в архивите на МВР, но и в тези на съда и прокуратурата, които са част от апарата, осъществяващ наказателната политика на държавата, както и в партийните архиви, тъй като БКП установява пряк контрол и ръководство върху работата на държавните органи, в това число на репресивните структури на Държавна сигурност и народната милиция, на съда и прокуратурата. Безспорно е, че използването на различни архивни източници е гаранция за обективността при изучаване мащабите, формите и особеностите на антикомунистическата съпротива в България във времето. Например една част от документите на ДС, които съвсем условно можем да определим като първични, съдържат значителна по количество, преди всичко агентурна информация за различни прояви на неодобрение, несъгласие, критика, както и конкретни действия, насочени срещу властта. По всяка вероятност не всички случаи, споменати в тези информационни бюлетини достигат до прокуратурата, както и не всички внесени от нея дела в съда приключват с осъдителни присъди. Важен момент в изясняването на въпросите, свързани с различните форми на противопоставяне срещу комунистическия режим е познаването на наказателното законодателство, което стои в основата на репресивната политика на държавата, изменението му в годините, в съответствие със спецификата в начина на действие на режима през различните етапи на неговото развитие. Конкретното анализиране на отделни случаи ни изправя пред проблема за съответствието

⁴⁵ Пак там, а.е. 1, л. 126.

между отправените обвинения, произнесените присъди и реалните измерения на осъществената дейност против установения държавно-политически режим.

Трябва да се подчертае, че проучените до този момент архивни материали свидетелстват, че в Търновски окръг съпротивата срещу наложената от Комунистическата партия политическа система се проявява в разнообразни форми, разпространени и в други райони на страната⁴⁶. Отразената в запазените документи на съда, прокуратурата и Окръжния комитет на БКП тенденция на увеличаване на делата за престъпления срещу Републиката между 1951 и 1953 г. се вписва в общата картина на активизиране на съпротивата и засилване на репресивната дейност на властта в цялата страна през този период.

Много са въпросите, които остават неизяснени по отношение на организираната съпротива, представена от различните нелегални организации: какви са идейните подбуди, довели до създаването им; основавали се дейността им на установени програмни начала; успяват ли да осъществят реални действия, свързани с подронване устоите на властта; имат ли контакти с други организации или съществуват изолирано и др. Обстоятелството, че основният състав на членовете в нелегалните организации или групи, разпространяващи позиви срещу властта, са младежи на възраст между 15 – 22 г. ни изправя пред проблема дали участието на непълнолетни лица е проява на авантюризм или е осъзнат избор, мотивиран от несъгласие с идейната и политическата същност на режима.

Без да се омаловажават различните форми на съпротива, считам, че трябва да се обърне специално внимание на съпротивата в българското село, не само защото в социалната структура на българското общество преобладава селското население, но поради факта, че то е най-силно засегнато от икономическите действия на властта. В този смисъл е логично съпротивата да бъде най-масова сред селските маси. Тук основният проблем е доколко тази

⁴⁶ В информация за политическата линия и дейността на вражеските елементи в страната за първата половина на 1951г. като главни форми на вражеската дейност са посочени: масово изграждане на нелегални организации; създаване на терористични групи и яташка мрежа; бягства зад граница; събиране помощи за репресираните и техните близки; разпространяване на слухове и разпръскване на анонимни позиви; подривна дейност в селото, насочена срещу ТКЗС и събирането на зърнодоставките (заявления за напускане на ТКЗС, разграбване на добитъка и инвентара) и др. (В. Ангелов. Строго секретно! Документи за дейността на Държавна сигурност (1944 – 1989). С., 2007, 197 – 200)..

съпротива е организирана или по-скоро спонтанна и какви са мотивите, които стоят в основата ѝ. В редица случаи причината са непосилните държавни доставки и невъзможността да бъдат издължени, в други – отрицателното отношение към ТКЗС и ограниченията, наложени на частната инициатива, т.е. необходимо е да се изясни дали във всички случаи е налице осъзната нагласа на тези оказващи съпротива хора да действат с цел сваляне на режима, или по-скоро става дума за протест срещу непосилното стопанско бреме⁴⁷.

Информацията в различните по своя характер архивни източници предполага търсенето на отговор на въпроса какво се крие зад многобройните сведения за вражеска дейност и произнесените осъдителни присъди – наказания за реални съпротивителни действия срещу режима или преследването на определена цел от страна на властта, свързана с насаждане на страх и примирение в обществото чрез повсеместната политика на насилие и наказателно преследване в духа на възприетата на XVI пленум на БКП теза за изострянето на класовата борба в периода на изграждане на социалистическото общество и необходимостта от повишаване на революционната бдителност за разкриване на врага във всички области на обществения живот⁴⁸.

Проучените до този момент архивни документи дават основание да бъде направен извода, че властта в Търновски окръг следва общата за страната през този период политика на преследване и наказване на хора, противопоставящи се на комунистическия режим. Трудно е да се определят

⁴⁷ Отец Д. Мусински (с. Вишовград) отбелязва в дневника си по повод събранието, на което се поставя въпросът за масовото излизане от ТКЗС следното: „Масата мълчи, или ако някой роптае, то по-скоро ропотът му е оплакване, отколкото протест” (Отец Данаил Мусински. Дневникът на един свещеник 1941 – 1962. С., 2009, с. 163.)

⁴⁸ В публикуваните от В. Ангелов документи за дейността на ДС могат да бъдат открити признания на този репресивен орган за това, че са изкуствено завишавани цифрите както на вражеския контингент, така и представата за общата картина на съпротивата срещу режима в страната (В. Ангелов, цит. съч., 240 – 244 – Доклад за състоянието на контрареволуционните групи в страната и мерки за подобряване на тяхната агентурна разработка (1951 – 1955 г.); В своите спомени Сл. Трънски пише: „Шпиономанията подтикна някои да измислят врагове, други да създават фашистки организации, които уж си поставяли за заача да свалят властта, с което хем откриваха „работа” на органите на МВР, хем ги насочваха в глуха линия, да работят на празни обороти... Може би е имало някоя и друга група нелегални, дори някъде и отделни саботажи, но всичко това се преувеличаваше десетки пъти”(Сл. Трънски. Невъзможни истини. С., 1994, с. 79); В докладите за работата на Търновския окръжен съд винаги се подчертава обстоятелството, че провокиран от успехите, постигнати в социалистическото строителство и от някои трудности, които се срещат, врагът активизира своята дейност, поради което трябва да се проявява бдителност, своевременно да се разкриват противниците на режима и да се дават най-сериозни наказания на провинените.

машабите на съпротивата в окръга, тъй като все още не е приключил процесът на издирване и систематизиране на изворовия материал. Всъщност убеждението ми е, че въпросът за размерите на антикомунистическата съпротива е вторичен. Масова или не, организирана или спонтанна, нейното съществуване е важен белег на установената държавно-политическа система. Несъмнено всички прояви на несъгласие и неодобрение на водената от режима политика свидетелстват за трудното и продължително приобщаване на определена част от българското общество към наложения сталински модел на социализъм. На фона на онази масова, безконтролна вълна на насилие, заляла страната през първите месеци след 9 септември 1944 г. и на последвалите организирани мерки за ограничаване и ликвидиране на опозицията през периода 1945–1947 г., всяко едно свидетелство за противопоставяне, независимо от формата, начина и резултатите, е значимо по своята същност. В този смисъл непосредствена задача на историците е разкриването на истината за същността и характера на комунистическия режим в България, част от която е проблемът за неговото налагане и нееднозначния по своята същност процес на адаптиране на различните групи от българското общество към него.

**Documents about the Anti-Communist Resistance in the Public Record Office
– Veliko Tarnovo (1948 – the middle of the 50s of the 20th century)**

(Abstract)

Lora Doncheva Grigorova

This report aims to find the answers to the following questions: was there on the territory of Tarnovo district during the specified period any resistance against the state-political regime established by the BCP; what kind of forms did it assume, and how did it combine with the overall picture of the political life. The research is based on documents kept in the Public Record Office – Veliko Tarnovo. They provide good grounds for the conclusion that in Tarnovo district the resistance against the regime established by the Communist Party manifested itself in various forms, widespread in other regions of the country and the authorities followed the common for this period policy of pursuit and severe punishment of all who had been charged with crimes against the People's Republic, the public property and the national economy.